

Այս Դարբինյան

ՎՐԱՑԵՐԵՆԻ ՆԱԽԱԲԱՅԵՐՈՎ ԿԱԶՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ՀԱՄԱՐԺԵՔՆԵՐԸ

Քանալի բառեր- համադրական կազմություն, վերլուծական կազմություն, բայական կազմություն, բայական վերջածանցներ:

Վրացերենի նախաբայերը բաժանվում են երկու խմբի՝ միավանկ նախաբայեր և երկվանկ, այլ կերպ ասած, պարզ և բաղադրյալ նախաբայեր: Միավանկ կամ պարզ նախաբայերն են *ցա-*, *լա-*, *թա-*, *թա-*, *թա-* և այլն, իսկ երկվանկ կամ բարդ նախաբայերն են *ցալա-*, *ցալալա-*, *թալա-*, *թալալա-*, *թալալա-* և այլն: Սրանք ունեն և՛ բառակազմական և՛ քերականական արժեք: Առաջին դեպքում, բնականաբար, կազմում են նոր բառեր, իսկ երկրորդ դեպքում բային հաղորդում են կերպի, մասնավորապես, հիմնականում կատարյալ կերպի քերականական իմաստ՝ նայած թե որ հիմքին են ավելանում¹:

Հին վրացերենի նախաբայական համակարգի ձևավորման մեջ մեծ ազդեցություն են ունեցել հին հունարենի նախաբայերը: Հատկապես 11-12-րդ դդ. Աստվածաշնչի թարգմանիչները փորձում էին հնարավորինս ճշգրիտ փոխանցել բնագրերի բովանդակությունը: Այդ իսկ պատճառով նրանք հնագույն թարգմանությունները ուղղում են՝ հին հունարենի բնօրինակների հետ համեմատելով, որի արդյունքում կերտում են ամբողջական նոր թարգմանություններ: Այստեղ փորձում են պահպանել ոչ միայն բովանդակությունը, այլ նաև կառուցվածքային ճշգրտությունը:

Մենք անդրադառնում ենք նախաբայերի բառակազմական առանձնահատկություններին և փորձում զուգահեռական վերլուծության միջոցով անդրադառնալ դրանց հայերեն համարժեքներին:

Հայերենագիտության մեջ հիմնականում ընդունված է այն տեսակետը, ըստ որի գոյություն ունեն բայական ներածանցներ կամ միջածանցներ. դրանք են՝ -ան, -են, -ն, -չ, այսպես կոչված սուկածանցները, -ատ, -ոտ, -կոտ, -տ բազմապատկական ածանցները, -վ կրավորական ածանցը և -ացն, -եցն, -ցն պատճառական ածանցները: Սակայն, ըստ Գևորգ Ջահուկյանի, գոյություն ունեն նաև բայական նախածանցներ՝ հակ, համ, մակ, ներ, ստոր և այլն, ինչպես նաև վերջածանցներ: Վերջիններս հայերենագիտության մեջ հայտնի են որպես դերբայական վերջավորություններ, մասնավորապես, այսպես կոչված, անկախ դերբայների վերջավորություններ, որոնք Գ. Ջահուկյանը համարում է գործառական ածանցներ: Այսինքն՝ -ող, -ած, -ելիք, -ալիք, -ելիս, -ալիս ով և նման կազմությունների մեջ մենք գործ ունենք ածանցավոր բառերի հետ²:

Վրացերենի նախաբայերով /պրեվերբներով/ կազմությունները հայերեն համարժեքների հետ զուգահեռելիս մենք գալիս ենք այն եզրակացության, որ դրանց համապատասխանում են հայերենի բառակազմական երեք տարատեսակներ՝ նախածանցավոր, հարադիր բարդություններ և վերջածանցներով բառեր:

Սա նշանակում է, որ առաջին դեպքում վրացերենի նախաբայերով կազմություններին համապատասխանում են նախածանցավոր կազմություններ, երկրորդ դեպքում բաղադրյալ, բարդ բառեր, երրորդ դեպքում՝ վերջածանցավոր բառեր:

Փորձենք համոզվել դրանում.

Նախ բերենք նախաբայերով ու նախածանցներով զուգահեռներ.

1. «հետ միասին» իմաստով՝ *զուգ/ա/-*, *համ/ա/-*, *բաղ/ա/-*, *հար/ա/-* *զուգ*ադիր-ել /*թջարեծա*/, *համ*ադիր-ել /*թջարեծա*/, *բաղ*ադիր-ել /*թջեցեծա*/, *հար*ադիր-ել /*թջեցեծա*/:

¹ Գոլոլաշվիլի Գ., մո- և թ- ճանաչումը հնագույն վրացերենի տառագրության, Թբիլիսի, 1998.

² Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Ե., 1989, էջ 169-184:

հրապարակել, մისწրება-վրա հասնել, წამოწევა-აოზაჲ ქერელ, გასვლა - იორს ცაქ,წამოსვლა-ნთ ცაქ, გამოსვლა-იორს ცაქ /იქსაქი ჟოხოიქ/, წაწევა-აოზაჲ ქაჲქელ, შეტანა-ნერს ქერელ/ქინგ-იორ მი ქან/, შეყვანა-ნერს ქერელ /ქინგ-იორ მსქინ/, შეჭერება- კანც აოზნელ, გადაგდება-იქსნ ცგელ, გადაწევა-იქსნ ქაჲქელ, გადმოგდება-იქსნ ცგელ, ჩამორჩენა-ნთ ენსქნელ, მისვლა-վրა հասնել, ამოწევა-վերს ქაჲქელ, ადგომა-վեր կენსაქ, დავარდნა-վեր ენსქნელ, გაწევა-იქსნ ქაჲქელ, დართვა-მნე ქერელ, ჩარევა-მნე ენსქნელ, შემობრუნება-ჯიოზ ცაქ, შებრუნება-ჯიოზ თაქ, შეწინააღმდეგება-იქსნ ენსქნელ, გადატყორცნა-იქსნ ცგელ, გამოტანა/გატანა-იორს ქერელ/ქინგ-იორ მი ქან/, გამოყვანა/გაყვანა-იორს ხანელ /ქინგ-იორ მსქინ/, შემოწევა-ნერს ქაჲქელ, შემოვარდნა-ნერს ენსქნელ, დაგდება-վայր ცგელ, აგდება-վեր ცგელ, ჩაგდება-ნერქს ცგელ, ამოწევა-վեր ქაჲქელ/იქსაქი ჟოხოიქ/, გაგდება-იორს ანელ, დამახება-ბაქს თაქ, შეპასუხება-ყასთაყსან თაქ, გაგებინება-ქინსაგ თაქ, გამოქვეყნება-ნერსან ქერელ, მისწრება-վրა հասնել, ამოწევა-აოზაჲ ქერელ:

Այս բաზერე კիրაძევიმ են ხათილ თიქსი բაზერე ხარაიქიქსამ, იორიქ ხანქნქნიმ են იოქ მასქაქნერე ს კასქერე ხეთ. *აოზაჲ` აოზაჲ* ცაქ - *წამოწევა*, *აოზაჲ* ქერელ- *წამოწევა*, *აოზაჲ* ქაჲქელ- *წინსვლა*,

იქსნ` იქსნ აოზნელ- *შჭერება*, *იქსნ* ენსქნელ- *შეწინააღმდეგება*,
იქსნ` იქსნ აბელ-*გადატყორცნა*, *იქსნ* ცგელ-*გადაგდება*,
იქსნ` იქსნ ცგელ-*გადმოგდება*, *იქსნ ու იქსნ* ცგელ-*აქეთ-იქით* გადაგდება,
იორს` იორს ქერელ- *გამოტანა*, *გამოყვანა*, *გატანა*, *იორს* ცაქ- *გამოსვლა*, *გასვლა*,
ხეთ` ხეთ* ენსქნელ- *ჩამორჩენა*, *ხეთ* ქაჲქელ-*ლუკან` გაწევა,
მნე` მნე ქერელ- *ჩართვა*, *მნე* ენსქნელ-*ჩარევა*,
ნერს` ნერს ცაქ- *შემოსვლა*, *ნერს* ენსქნელ-*შემოვარდნა*, *ნერს* ქაჲქელ-*შემოწევა*,
ჯიოზ`ჯიოზ ცაქ- *შემობრუნება*, *ჯიოზ* თაქ-*შებრუნება*,
վայր/վեր` վայր/վեր ცგელ- *დაგდება*, *վայր/վեր* ენსქნელ-*დავარდნა*,
վեր` վեր კენსაქ- *ადგომა*, *վեր* ქაჲქელ-*ამოწევა*,
վրა` վրა ცაქ- *მისვლა*, *վեր* վაქელ-*მისწრება*¹:

Բերված օրինակներից պարզ է դառնում, որ հարադիրների մի մասը գուցահեռներ ունեն բայական նախածանցների հետ, և նրանց իմաստները նույնպես չեն տարբերվում:

Համադրական և հարադրական կազմությունները կարող են հանդես գալ որպես համանիշային շարքեր` *վրա և մակ/ա/-*, *ջիոզ և շրջ/ա/-*, *իորս և արտ/ա/-*, կամ` *աոზաղ դիմել և աոզաղդիմել*, *դեն դնել և դիմադրել*, *իորս քերել և արտաքերել*, *մնե մտնել և միջամտել* և այլն: Որոշ դեպքերում էլ հարադրական բայերին կարող են համապատասխանել սովորական պարզ հիմքով բայեր` *իորս* *ցաქ* - *ելնել /գამოსვლა, გასვლა/,* *իորս* *քաჲქել* – *հանել /გამოწევა, გატანა/* և այլն:

Հայերենում հարադրական բայաձևերը ունեն սահմանափակ գործածություն և կարող են հանդիպել ոչ բոլոր բայերի մոտ: Հետևաբար կարելի է առանձնացնել հարադրական բայերի երեք հիմնական տիպ.

1.հարադիրները հանդիպում են շարժման բայերի հետ` ցույց տալով շարժման ուղղությունը դեպի որևէ տեղ. *դեն* *ենսქնել /შეწინააღმდეგება/,* *ხეთ* *ենսქნել /ჩამორჩენა/,* *վայր* *ենսქნել /დავარდნა/,* *մնე* *ենսქნել /ჩარევა/* և այլն:

2. Հարադիրները հանդիպում են վերացական բայերի հետ, որոնք արտահայտում են ընդհանուր բայական գործողություն, և նրանց իմաստը պարզվում է հարադիրների օգնությամբ` *գրույց* *անել-գրուցել /გახაუბრება/,* *խաղ* *անել-խաղալ/თამაში/,* *ბայს* *თაქ-ბայსել/დაძახება* / և այլն:

¹ Նույն տեղում, էջ 172-173:

3. Հարադիրները բուն բայերի հետ կազմում են մեկ ամբողջություն՝ հանդես գալով փոխաբերական իմաստով՝ ստանալով դարձվածքային արժեք. *դուրս տալ /շաղակրատել/-լաշեղալ, հետ տալ /խելագարվել/-գազուշեղա/შეშლა/* և այլն¹:

Կրացերենի նախաբայերով կազմություններին համապատասխանող հայերեն համարժեքների երրորդ կառուցատիպը վերջածանցներով բայանուններն են, որոնք համապատասխանում են դերբայական ձևերին, որոնք մեզ տվյալ դեպքում հետաքրքրում են որպես բառակազմական ձևեր իրենց հատուկ գործառական արժեքներով:

Հայերենի դերբայները գործառապես բաշխվում են հետևյալ կերպ.

1. մակբայական՝ *-ելիս /-ալիս,*
2. ածականական՝ *-ալիք /-ելիք, -ող, -ած,*
3. գոյականական՝ *-ալ /-ել²:*

Ող-ով կազմություններին համարժեք են նախաբայերով այն կազմությունները, որոնց մեջ առկա է սուբյեկտի ցուցիչ *-ծ* ու նաև *-լ* վերջածանցը: Ըստ էության սրանք նախածանց-վերջածանցավոր կազմություններ են և ցույց են տալիս *բայանուն*, օրինակ՝ վաճառող-գամբուժիչ, սպառող-մբուժիչ, հարբեցող-մեմբուժիչ, ծնող-մշտնջող, աշխատող-մշտնջող³:

Ած-ով կազմություններին համապատասխանում են նախաբայ գունարած *-լ* վերջածանցով կառույցները, ցույց է տալիս նախորդում, օրինակ՝ խնամ-ճակատ, նշան-ճակատ, արված-ճակատ, սառած-ճակատ, մոլորված-ճակատ, ճակատ-ճակատ, ճակատ-ճակատ, ճակատ-ճակատ⁴:

Իչ-ով բառերին համարժեք են *-ծ* սուբյեկտի ցուցիչ գունարած *-լ* վերջածանցով կազմություններ, ընդ որում՝ դրանք կարող են լինել ինչպես գոյականներ, այնպես էլ ածականներ, օրինակ՝ հուզիչ-ամառային/ամառային, պատիժ-ճակատ, խորտակիչ-ճակատ, կլանիչ-ճակատ, կործանիչ-ճակատ, համախիչ-ճակատ, գրավիչ-ճակատ, հաշվիչ-ճակատ, քննիչ-ճակատ⁵:

Եթե մակբայական և գոյականական գործառույթով հանդես եկող դերբայները ժամանակային առումով միարժեք են, ապա ածականական դերբայները տարբերակված են ըստ ժամանակի /հաջորդականության/. *-ալիք / -ելիք*-ը ցույց են տալիս *հաջորդում*. *-Ալիք, -ելիք*-ով բառերին համապատասխանող նախաբայերով կազմություններին համարժեք են գոյականներ, օրինակ՝ առնելիք-ճակատ, ընկելիք-ճակատ, ուտելիք-ճակատ, հագնելիք-ճակատ, խաղալիք-ճակատ, բանալիք-ճակատ, սպառնալիք-ճակատ, հրաշալիք-ճակատ, զվարճալիք-ճակատ:

Մակբայական *-ելիս / -ալիս* դերբայը հանդես է գալիս ժամանակային արժեքով՝ ցույց տալով մի այլ գործողության հետ ժամանակով համընկնող գործողություն, օրինակ՝ գրելիս *-հանգստանալ, կարդալիս-հանգստանալ, աշխատելիս-հանգստանալ, երգելիս-հանգստանալ, պարելիս-հանգստանալ, խաղալիս-հանգստանալ, մեծանալիս-հանգստանալ*⁶:

Անորոշ *-ել, -ալ* դերբային ամբողջությամբ կամ մասամբ հավասարազոր, բայց ավելի որոշակի գոյականական գործառույթամբ բայանուններ կերտող ածանցներ են՝ *-ալիք /սպառնալիք-ճակատ/, -անակ /հաղթանակ-ճակատ/, -անդ /եռանդ-ճակատ/, -անք /աշխատանք-ճակատ/, հալածանք-ճակատ/, -ար /պատահար-ճակատ/, -ություն /բարկություն-ճակատ/, -ում /ընթերցում-ճակատ/, -ույթ /զայրույթ-ճակատ/, -*

¹ Նույն տեղում, էջ 173-174:

² Նույն տեղում, էջ 176:

³ «Հայոց լեզվի հանգաբարարան», Ե., 1976, էջ 258-262:

⁴ Նույն տեղում, էջ 200-201:

⁵ Նույն տեղում, էջ 450:

⁶ Նույն տեղում, էջ 475:

ნოსტ /ნასამაძე` გალიოსტ-მოსვლა, ლიროსტ-დანაკარგი, ქაქოსტ-გაქცევა/, -იპ /აქტოიპ-ხარება, ენოიპ-ვანშამი, კაროიპ-მოსაზრება/ ს აქნ<sup>1</sup>, ინჯაქს ნას` კვტანაქ-გამდომა, ქსტანაქ-შემჭიდროება, ანხსტანაქ-გაუზინარება, ხარსტანაქ-გამდიდრება²:

სქაქიჟიქ` ქრავტრენიქ ნაქსაქაქეროქ , ინჯაქს მსქ, აქნაქს ზქ მსქიგ აქქიქ ს ნაქსაქაქ გოქმარაბ ქტრჯაბანგ კაქანიქონინტრინ, აოჯაქინ ხტრქინ გოქაქოქქოქმ ტნ ხაქტრენიქ ქტროიქიქაქ ნაქსაქაქეროქ კაქანიქონინტრინ, ინჯქ ქქაქოქმ ზ აქნ მასინ, იო ხაქტრენოქმ იოიოქ გოქოქონ იონტნ ქაქაქსან ნაქსაბანგნტრ: ჴარაოქიო ქაროქოქ-ქონინტროქ გოქაქსტნ კაქანიქონინტრინქ მასინ კარქიქ ზ ასქ, იო სრანქ ქრავტნოქმ ტნ ნაქსაბანგნტრინქ სოქოქან აქათჯაოქქ აოჯაქაგაბ აქსქასოქ:

ინჯ ქტრაქტროქმ ზ -იი, -აბ, -ტქიქ, -აქიქ-იქ კაქანიქონინტრინ, აქაქ იოანგ ქრავტრენიქ გოქაქსტნტრინქ მსქ ანგამ სს ქქაქოქმ ტნ, იო იოანგ იოიოქ ქტრჯაბანგნტრინქ:

Asya Darbinyan, Армянские эквиваленты структур с превербами в современном грузинском языке,-В арменистике принято считать, что глаголы имеют только infixes или вводные affixes четырех типов: глагольные суффиксы -ч, -ен, -ан, -в страдательного залога, каузативные суффиксы -ачн,-ецн, -цн и -ат, -вот, -кот, -т и другие итеративные affixes. Получается, что нет никаких глагольных префиксов и суффиксов.

В отличие от данной точки зрения, Г. Джаукян считает, что существуют глагольные префиксы, которые составляют синтетические структуры, а также есть аналитические структуры, которые принято называть сложными глаголами.

Кроме того, Г. Джаукян признает глагольные суффиксы, называя их трансформационными. Некоторые из них известны как причастные окончания, а другие как affixes.

В данной работе мы пытаемся прояснить какие эквиваленты в литературном восточноармянском языке имеют структуры с грузинскими превербами.

Например: ა/ წარმოება-производить, შეპირისპირება- сопоставлять, წარდგენა-выдвигать, შეწყვეტა- прерывать, გადაკეთება-отремонтировать и т.д.

ბ/ უპერტყა-შეჩტრება, ვინტსი-გამოტანა, აბსტავა-ჩამოტრენა, ვაიტი-შემოსვლა, სტრასყვა-დაგდება ს ტ.დ. ვ/ გამაგროლტბელი-прохладительный, გამადიდტბელი -увеличивающий, დამპყრობელი-завоеватель, ჴაქვატჩიქ, მომყვანი-приносящий, მომსახურე-обслуживающий, მოსწავლე-учащийся, შებოქილი-скованный, შემავალი-входящий, შემბილწველი-оскверняющий, ჩამბარტბელი-передающий, ჩამომსბელი-сплавляющий, ჩამომბმარი-обсохнувший, ჩაბარშული-переваренный ს ტ.დ.

Ключевые слова- синтетическая форма, аналитическая форма, формирование глаголов, глагольные суффиксы.

Asya Darbinyan ,The Armenian equivalents of formations with preverbs in modern Georgian,-It is believed in Armenology that verbs have only infixes which are of four types. They are: -1. ს, -ჯ, -ტნ, -ან; 2. -ქ; 3. -აგნ, -ტგნ, -გნ; 4. -ათ, -ნთ, -ქთ, -თ, etc. Thus it seems that there are no verbal prefixes and suffixes in Armenian.

Unlike this standpoint, G. Jahukyan states there are verbal prefixes which form synthetic units. Besides, there are also analytic units which are considered to be juxtapositions.

G. Jahukyan also points out about verbal suffixes naming them transformational. A part of them is known as participial endings, the other part as affixes.

¹ შახილქან გ. რ., ტანანსკლქიგ ხაქიგ ქტქიქ იქნასტაქანოქონ ს ქაოქსკაქანიქონ, ტ., 1989, ზქ 178:

² «ჴაქიგ ქტქიქ ხანგაქარაქრან», ზქ 106:

In this work we try to find out which equivalents the formations with Georgian preverbs have in correct Eastern Armenian.

Here are some examples: 1. წარმოება- to produce - არსააქის, შეპირისპირება- to oppose - ხასააქის, წარდგენა-to bring forward/propose - ათაჯააქის, შეწყვეტა- interrupt-რწინააქის, გადაკეთება-repair -ქსრანოიოქის, etc.

2. to stop - ესა ათნს-შეჩერება, to bring out - იორა რსრ-გამოტანა, to fall behind- ხსა რსსს-ჩამორჩენა, to come in - სსრა გა-შემოსვლა, to leave - ქაქი ცცს-დაგდება, etc. 3. refreshing - გამაგრილებელი-ციქაგრიცხ, enlarging - გამადიდებელი - ხიჯირაგსიო, ანდაგსიო, conqueror - დამპყრობელი-ნქანო, გაქიქ, the one who brings/carries - მომცვანი-ქსიო, attendant/servant - მომსახურე-საქასარქიო, learner - მოსწავლე-სიქიო, constrained - შეზოქილი -ქაქსანქად, incoming - შემავალი-მსიო, spoiler/defiler - შემბილწველი-საქასანქ, საქასანო, deliverer - ჩამბარებელი-ხანძიო, founder - ჩამომსხმელი-ძიო, dried up - ჩამომხმარი-ჯიოაგად, overcooked -ჩახარშული- ცქსქად, etc.

Key words - synthetic form, analytic form, verb formation, verbal suffixes.